

Vývoj institucionálního zabezpečení státní ochrany přírody a krajiny v České republice

Pešout, P.: Provision of Institutional Coverage of State Nature and Landscape Protection in the Czech Republic. *Životné prostredie*, 2020, 54, 2, p. 111–119.

This article describes the gradual development of institutional conservation and protection of nature and the landscape in the current territory of the Czech Republic. The nature and landscape protection at the rise of Romanticism at the beginning of the nineteenth century was mainly due to the efforts of enlightened estate-owners. Federal protection of natural monuments then began to develop in 1861 after enactment of the civil right of association in the Austrian monarchy constitution. State nature protection then began construction at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, but this advance remained part of the imperial-royal administration. However, establishment of the independent Czechoslovak Republic in 1918 inspired the combination of state nature protection and monument care to form part of the Ministry of Education and National Enlightenment. This united nature and monument care lasted until 1990, excluding a short period during WWII. Finally, the Ministry of the Environment was established in the Czech Republic following the Velvet Revolution, and a system of state and landscape protection was gradually developed. This culminated in 2017 with the legal establishment of all Czech national parks.

Key words: nature conservation and landscape protection, historical development, state administration of the Czech Republic

Počátky institucionální ochrany přírody na území dnešní České republiky jsou spojeny se soukromými snahami. První chráněná území zde byla zřizována pod vlivem nastupujícího romantismu v první polovině 19. století a to výhradně z rozhodnutí a péči osvěcených soukromých vlastníků (Procházka, 1926; Maximovič, 1934). Důvodem byla konzervace dochovaného stavu nejrůznějších přírodních památek (pralesů, geomorfologických jevů), výjimečně i ochrana druhů (hnízdni kolonie ptáků, naleziště vzácných rostlin). Za první cíleně založenou přírodní rezervaci na dnešním území České republiky se považuje Žofínský prales (založena 1838), řada území (Veltruský park, Týřovské skály a Týřovské tisy na Křivoklátsku, Velký a Malý Bezděz aj.) však byla v nějaké formě prohlášena za chráněné vlastníky již dříve. Tyto rezervace byly spravovány správci panství, především lesnickým personálem (Pešout, 2013).

Druhým typem soukromoprávních institucí zabývajících se ochranou přírodního a kulturního dědictví byly okrašlovací spolky (první vznikl v Kutné Hoře v roce 1861). Jejich rozvoj nastal zejména po roce 1867, kdy císař František Josef I. uzákonil v ústavě občanské právo na shromažďování a vytváření spolků, a po následném přijetí spolkového zákona. Okrašlovací spolky se v roce 1904 sdružily do Svazu českých spolků okrašlovacích v Království českém (od r. 1905 působil pod názvem Svaz českých okrašlovacích spolků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, od r. 1909 Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny

v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a od r. 1918 až do svého zániku v r. 1951 Svaz československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze), který se stal ve své době nevýznamnější institucí ochrany přírody v českých zemích a programově se od r. 1909 věnoval ochraně přírodovědně cenných území (Ptáček, 2004)

I mnohé další dobrovolné spolky se zaměřovaly na ochranu vybraných cenných území. Od svého založení v roce 1912 se ochraně přírody věnovala Česká botanická společnost, v jejíž prospěch bylo státem v roce 1923 vykoupeno a v rámci pozemkové reformy 16. dubna 1935 jí přiděleno naleziště koniklece jarního u Vlkova. Rezervaci na Šibeničním vrchu u Mikulova k ochraně stepního ovsa zřídila dohodou s městem Mikulov c. k. (císařsko-královská) Zoologicko-botanická společnost ve Vídni (Procházka, 1917). Mezi vlastivědné společnosti vlastníci soukromou rezervaci patřila Krajinná musejní společnost v Litovli, která byla od roku 1911 majitelem Mladečských jeskyní včetně okolí. Také sdružení turistů patřila mezi organizace usilující o ochranu konkrétních přírodních a kulturních památek. Například severočeský Nordböhmischen Exkursions-Club dosáhl již v roce 1895 ochrany území Hollengrund (dnes národní přírodní památka Peklo) či Panské skály (dnes též národní přírodní památka). Klub československých turistů vlastnil 570 ha pozemků za účelem péče o památky přírodní a historické atd. (Pešout, 2014b).

Počátky ochrany přírody na c. k. Ministerstvu kultu a vyučování

První snahy o konstituování státní ochrany přírody můžeme hledat v době rakouské monarchie na c. k. Ministerstvu kultu a vyučování. V rámci Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek při uvedeném ministerstvu zřízené v roce 1850 (později byl její název rozšířen i na umělecké památky a historické památky) bylo ustaveno čtrnáct konzervátorů pro Čechy a jeden pro Moravu. Jejich hlavním posláním bylo pořizovat soupis památek a dohlížet na jejich ochranu. V roce 1903 stejné ministerstvo rozhodlo o jmenování prvních konzervátorů i pro ochranu přírodních památek a k provedení jejich soupisu.

V roce 1911 byl ve Vídni při centrální komisi zřízen Památkový úřad. Ve stejné době začal pracovat na Ministerstvu kultu a vyučování v Praze Luboš Jeřábek (od roku 1908 poslanec Zemského sněmu Království českého), od roku 1912 jako zemský konzervátor pro území české. Vnímál záchranu kulturního a přírodního dědictví celostně a při velkém úsilí o ochranu kulturních památek se angažoval i v ochraně přírody a krajiny (Pešout, 2014a). Hned v prvním roce svého zvolení poslancem předložil návrh osnovy zákona na ochranu přírodních a krajinných památek. 20. září 1911 znovu L. Jeřábek předkládá návrh zákona na ochranu přírody, ale opět bezúspěšně, stejně jako v roce 1908 (Procházka, 1917). Na posledním zasedání zemského sněmu v roce 1911 podává první návrh usnesení s cílem zřídit chráněná území přírody v Království českém: „Zemskému výboru se ukládá, aby v době co nejbližší nákladem zemským na vhodných místech jak v okolí král. hlav. města Prahy (Šárka, Strahovské lomy), tak i na vhodných k tomu místech v typických krajinách v pohorích tohoto království (Šumava, Pláně pod Roklanem, Boubín, Rudohoří, Krkonoše, Středohoří, Milešovka, Sutomská hora, v Brdech, v okolí Padvířských rybníků, Blaník, Železné hory) zřídil parky národní, popřípadě ochranné oblasti pro zvířenu i rostliny, tyto cestou smluvní s majiteli, obě u předložení příslušných zákonů zemských, sepsaných po bedlivé úradě s povolanými korporacemi a odborníky obou zemských národností...“ (Procházka, 1926). Tento návrh vycházel z činnosti Svazu českých spolků okrašlovacích v Království českém (Maximovič, 1934).

Poptávka po institucionalizaci ochrany přírody začínala i ze strany vědecké obce. V roce 1914 se v Praze konal pátý sjezd českých přírodovědců, lékařů a inženýrů, na kterém byla na návrh význačného českého botanika a mykologa Josefa Velenovského schválena rezoluce požadující zřízení komise ochrany přírody jako poradního orgánu zemské samosprávy (Stockmann, 2013).

V roce 1916 Luboš Jeřábek rozšířil činnost zemského konzervátora v oblasti památkové péče i na ochranu památných stromů. Ještě na konci období monarchie, v roce 1918, vybudoval c. k. Zemský památkový úřad

v Království českém. Po roce 1918 kontinuálně tento úřad přechází ve Státní památkový úřad v Praze, jehož se stal L. Jeřábek prvním přednostou.

Státní ochrana přírody v první Československé republice

Systematická státní ochrana přírody je spojena až se založením samostatné republiky v roce 1918. Zákonem Národního výboru československého č. 11/1918 Sb. o zřízení samostatného státu československého byly veškeré zemské a říšské předpisy z období monarchie pro ochranu přírody (přírodních památek, stromů, stro-mořadí a pod.) ponechány (dočasně) v platnosti. Usnesením ministerské rady nově vzniklého Ministerstva školství a národní osvěty v Praze z 20. listopadu 1918 byla působnost tohoto úřadu i podřízených orgánů rozšířena také na přírodní památky. Tento významný krok byl učiněn z iniciativy Zdeňka Wirtha, významného historika umění, povoláného na ministerstvo na pozici sekčního ředitele, odpovědného za organizování a řízení památkové péče. V roce 1919 byli na dva roky jmenováni konzervátoři pro ochranu přírody, jak pro celý stát, tak pro jednotlivé okresy (Procházka, 1926). Ve stejném roce jmenoval Z. Wirth externím expertem Ministerstva školství a národní osvěty pro ochranu přírody Rudolfa Maximoviče a pověřoval ho úkoly při ochraně objektů zasluhujících si ochranu při provádění pozemkové reformy.

První pozemková reforma realizovaná prostřednictvím tří zákonů (tzv. „záborového“ z 16. dubna 1919, „přídělového“ z 30. ledna 1920 a „náhradového“ z 8. dubna 1920) představovala zásadní posun v územní ochraně přírody. Přídělový zákon v § 20 dával pozemkovým úřadům za povinnost, aby „... přídělem nebyly rušeny krásy přírodní a ráz krajinný a aby nevzaly újmy památky přírodní, historické a umělecké. Pozemkový úřad může k tomu cíli svoliti, aby plochy, které jsou věnovány parkům, přírodním parkům, které slouží jinak k okrase krajiny, nebo jejichž účelem jest zachovati ukázkou původního rázu krajinného, nebo zajistiti a ochrániti historické památky a jejich okolí s nimi úzce souvisící, vlastníkovi byly ponechány vedle výměry půdy, která podle zákona může býti propuštěna dosavadnímu vlastníkovi ze záboru, jestliže vlastník podrobí se podmínkám stanoveným pozemkovým úřadem v dohodě se zúčastněnými ministerstvy, pokud se týká přístupnosti oněch míst obecnou, pracovníkům vědeckým a uměleckým, nebo používání jejich k účelům lidumilným...“ a zároveň měl možnost dle § 50 „... ustanoviti zvláštní řád o hospodaření... ochrany památek přírodních a uměleckých, zachování krajinného rázu a krajinných zvláštností při stavbách atp.“. Již zmiňovaný ředitel Státního památkového úřadu L. Jeřábek vnímal pozemkovou reformu jako „vzácnou a vítanou příležitost“, aby i v tehdejší Československu byla zřízena soustava chráněných území péčí státu. Soustava podle jeho názoru měla být tvořena „... zřízením jistého počtu národních parků a větších rezervací dostatečně velkých, aby vznikl v nich

ničím nerušený vývoj a zcela od nynějšího neodvislý koloběh života, jednak zřízením pokud možno největšího počtu méně přísných lesních rezervací po vzoru americkém a pokud možno hojných drobnějších ochranných oblastí přírodních, pro důležitá stanoviště květeny, zviřeny neb i pro zajímavé útvary geologické...” (Pešout, 2014a).

Za první Československé republiky pokračovaly intenzivní snahy o přijetí speciální legislativy pro ochranu přírody, všechny pokusy, často dovedené až do meziresortního projednávání, však byly neúspěšné (Procházková, 1926; Klika, 1946; Veselý, 1954; Pešout, 2013). V roce 1922 nastupuje R. Maximovič na ministerstvo jako referent pro ochranu přírodních památek (Maximovič, 1934), kde pracoval do roku 1942, bohužel až do roku 1935 jako jediný ministerský pracovník pro ochranu přírody (Anonymus, 1941; Čerovský, 2012).

Období druhé světové války

Období druhé světové války přineslo dramatické změny i v organizaci ochrany přírody. V roce 1939 byla rozšířena působnost říšských předpisů v oblasti ochrany přírody na Sudety a při úřadech „vládních presidentů“ v Karlových Varech, Ústí nad Labem a Opavě vznikají „vyšší úřady pro ochranu přírody“. V roce 1942 byla agenda ochrany přírody a domoviny po německém vzoru a v souladu s říšským zákonem na ochranu přírody z roku 1935 (Maximovič, 1939abc) převedena do kompetence „vrchního lesmistra“, tedy Ministerstva zemědělství a lesnictví, podle vládního nařízení č. 14 z 15. ledna 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů, Sb. z. Protektorátu Čechy a Morava a vládního nařízení č. 208 z 15. března 1942 o nové organizaci některých ústředních úřadů (reorganizační nařízení), Sb. z. Protektorátu Čechy a Morava.

Návrat státní ochrany přírody do resortu Ministerstva školství a národní osvěty

Po osvobození se ve zformované Československé republice státní ochrana přírody vrací zpět na Ministerstvo školství a národní osvěty, kde ji R. Maximovič opět vede a to až do roku 1948 jako generální konzervátor ochrany přírody (Stejskal, 2006). Po jeho odchodu do důchodu se vedoucím pracovníkem pro ochranu přírody na ministerstvu stává Maximovičův žák a spolupracovník (od roku 1942) Jaroslav Veselý (Stockmann, 2013). V roce 1946 byli ministrem znovu jmenováni konzervátoři a začal vycházet věstník státní ochrany přírody a krajiny Ochrana přírody (Čerovský, Veselý, 1970; Pešout, 2012).

Státní ústav památkové péče a ochrany přírody

Na tehdejší Státním památkovém úřadu v Praze bylo v roce 1951 zřízeno oddělení (později odbor)

ochrany přírody, které vedl až do roku 1958 Jaroslav Veselý (Veselý, 1954; Čerovský, 1981). V této době byla vyhlášena první velkoplošná chráněná území – chráněné krajinné oblasti Český ráj (1955) a Moravský kras (1956).

V roce 1956 je konečně přijat zákon Národního shromáždění Republiky Československé č. 40/1956 Sb. o státní ochraně přírody a v roce 1958 zákon Národního shromáždění Republiky Československé č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách, kterým byl konstitován Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPPOP). SÚPPPOP byl zřízen při Ministerstvu školství a kultury zákonem č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách (§ 19) ze 17. dubna 1958. Jeho posláním na úseku státní ochrany přírody dle zmíněného zákona a ve stejném roce vydaného statutu výnosem ministerstva školství a kultury bylo hodnotit, popřípadě vypracovávat odborné podklady pro jednání a rozhodování orgánů státní ochrany přírody, poskytovat jim odbornou a metodickou pomoc, organizovat a provádět výzkum, průzkum, bádání a dokumentaci, zejména pokud jde o přírodu jako celek a její části lidskou činností nedotčené nebo jen málo dotčené, o vliv lidské činnosti na přírodu a o čelení nepříznivým vlivům lidské činnosti, zvláště pak výzkum, průzkum a dokumentaci chráněných částí přírody, biologie chráněných druhů organismů a výzkum a přírodovědeckou dokumentaci území velkých staveb a průmyslových oblastí.

Šťěstím pro ochranu přírody bylo, že prvním ředitelem v čele SÚPPPOP se stal Jaroslav Veselý, profesionální ochránce přírody (Triska, 1986). Sice mu někteří kolegové vyčítali úzkostlivou toleranci k památkové péči, v důsledku čehož obor ochrany přírody více neposílil (Čerovský, 2014), k tomu byl však zřejmě tlačěn reálnými požadavky. Ve správě krajů a měst byly tisíce památkových objektů nezpochybnitelné hodnoty, k jejichž zachování byly třeba vhodné postupy, často i okamžitá řešení k jejich záchraně. Škody na památkových objektech byly také zřetelnější než postupná devastace přírody a krajiny. Přesto je třeba uvést, že toto období bylo pro státní ochranu přírody mimořádně důležité jak při budování útvaru ochrany přírody v SÚPPPOP, tak při vytváření útvarů ochrany přírody v krajských střediscích státní památkové péče a ochrany přírody. Jaroslav Veselý se také zasloužil o zapojení do mezinárodní spolupráce, mj. členstvím SÚPPPOP v IUCN (*International Union for Conservation of Nature*) již v roce 1958.

Dne 11. července 1960 přijalo Národní shromáždění Československé republiky ústavu Československé socialistické republiky (ústavní zákon č. 100/1960 Sb.), ve které je uložena povinnost státu „*pečovat o zvelebování a všestrannou ochranu přírody a o zachování krajinných krás vlasti, aby tím vytvářel stále bohatší zdroje blahobytu lidu a vhodné prostředí, které by prospívalo zdraví pracujících a umožňovalo jejich zotavení*“.

Veškerá činnost v ochraně přírody byla v rámci SÚPPOP zpočátku zajišťována útvarem o počtu 14 pracovníků. Ten postupně vedli Jan Tříška (Skřivánek, 1982a, 1986), Zdeněk Vulterin (Skřivánek 1982b; Petříček 2017) a František Skřivánek (Kučera, 1994). Kromě veškeré posudkové činnosti pro rozhodování Ministerstva kultury se počáteční úsilí tehdy soustředilo na vyhlášení Krkonošského národního parku (vyhlášen v roce 1963) a ve spolupráci Krajských středisek Státní památkové péče a ochrany přírody na hodnocení a doplňování soustavy chráněných krajinných oblastí (CHKO) i maloplošných zvláště chráněných území. Byla zahájena inventarizace maloplošných zvláště chráněných území a nastaven systém prověrek jejich stavu, postupně byly položeny základy monitoringu a dokumentace. Stěžejními úkoly v 80. letech 20. století byly oborové dokumenty velkoplošných chráněných území, kdy skupiny expertů hodnotily daná území multikriteriálním způsobem a následně navrhly zóny diferencované péče o ně. Ty se staly základem platných zonací některých CHKO a národních parků často po mnohá desetiletí – v případě některých jsou jimi dodnes. Stranou nezůstávala ani péče o neživou přírodu, zejména jeskyně (Pešout, 2019).

V 80. letech 20. století byly zahájeny programy aktivní druhové ochrany, např. Lynx – program postupné repatriace rysa ostrovida na Šumavu, *Haliaeetus* – stabilizace orla mořského na Třeboňsku, dále programy *Tetrao*, *Lutra*, *Otis*, *Falco*, *Margaritifera* ad. (Trpák, 1989) ve spolupráci s krajskými středisky, Českým svazem ochránců přírody aj. Bylo vystavěno první zařízení péče o zraněné volně žijící druhy živočichů v Bartošovicích, které Český svaz ochránců přírody zřizuje a úspěšně provozuje a dále rozvíjí dodnes. Byla zpracována strategie ochrany genofondu, červené seznamy ohrožených druhů a postupně bylo vydáno pět dílů červených knih. Průřezově činnost SÚPPOP v oblasti ochrany přírody popsal tehdejší náměstek ředitele pro ochranu přírody František Skřivánek (1983).

Na počátku 80. let také začal SÚPPOP pracovat na novém zákoně o ochraně přírody. V roce 1986 byla přijata dílčí, ale podstatná novela zákona České národní rady č. 65/1986 Sb., kterým se doplňuje zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody, ve znění zákona České národní rady č. 96/1977 Sb., o hospodaření v lesích a státní správě lesního hospodářství, tzv. „sankční dodatek“, upravující postihy za porušování zákona (Friedl, Damohorský, 1987).

Určitým problémem byla nevyjasněnost kompetencí mezi samostatně působícími SÚPPOP a krajskými středisky, kterou se ústav snažil kompenzovat metodickými poradami a konzultacemi. Další nárůst byrokracie nastal po roce 1980, kdy ke zlepšení péče o památky bylo zřízeno Ústředí Státní památkové péče a ochrany přírody, které ale jen ztížilo komunikaci mezi SÚPPOP a Ministerstvem kultury (Pešout, 2019).

Krajská střediska Státní památkové péče a ochrany přírody

V krajích byly výkonnými státními orgány ochrany přírody odbory školství a kultury krajských národních výborů. Příslušný pracovník (zpravidla jeden v kraji) se nazýval inspektor ochrany přírody. Podobně na okresních národních výborech byly inspektoři ochrany přírody. V letech 1958 – 1961 postupně vznikala Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody, jejíž součástí byly i správy CHKO. Také Správa Krkonošského národního parku spadala pod krajský národní výbor.

Ve své činnosti byla krajská střediska metodicky vedena SÚPPOP a primárně zajišťovala odbornou podporu pro rozhodování krajských a okresních národních výborů, realizovala přírodovědné průzkumy a hodnocení stavu přírody, spolupracovala na přípravě nových zvláště chráněných území včetně CHKO (Pešout, 2019). I když počet pracovníků postupně narůstal, byla podstatná část činnosti v terénu závislá na dobrovolném sboru okresních konzervátorů a zpravodajů ochrany přírody a to až do počátku 90. let 20. století (Čeřovský, 2004).

Konstruování současného systému české státní ochrany přírody

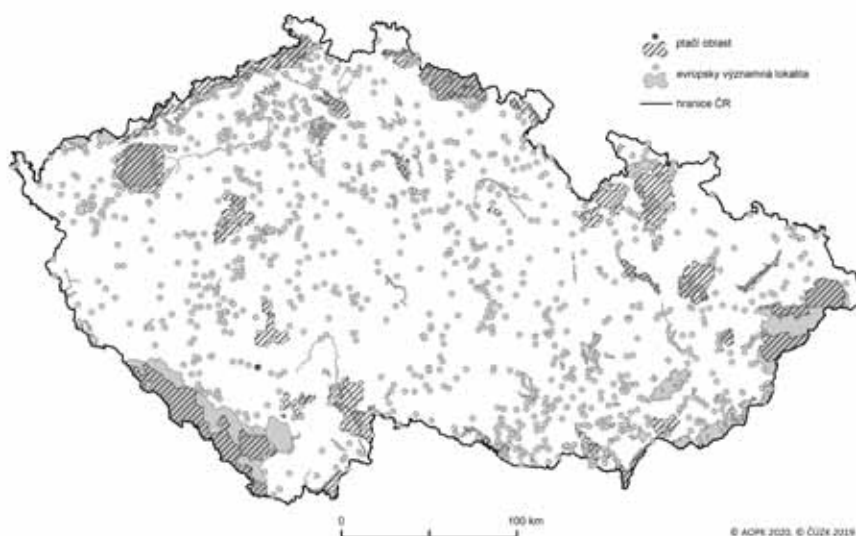
Celková připravenost tehdejších institucí v ochraně přírody pomohla po společenských změnách roku 1989 k prosazení razantních změn v životním prostředí a konstituování moderní legislativy a řízení ochrany přírody v České republice včetně vytvoření odpovídajícího institucionálního zázemí.

V roce 1990 vniká Ministerstvo životního prostředí (MŽP) a útvar ochrany přírody SÚPPOP se stává základem Českého ústavu ochrany přírody. Tento ústav byl ustaven k 1. července 1990 a ke stejnému datu do něj byly začleněny útvary ochrany přírody rušených krajských střediscích státní památkové péče a ochrany přírody včetně správ CHKO. K 1. lednu 1991 byly do nově konstituované struktury státní ochrany přírody začleněny také všechny tehdy existující správy zpřístupněných jeskyní. I když oddělení památkové péče a ochrany přírody do různých institucí bylo bezesporu správným krokem, ukázalo se časem, že mezioborová spolupráce při péči o naše společné kulturní a přírodní dědictví je v řadě případů potřebná (Pešout, 2011). Na počátku roku 1991 byly dokončeny a projednány návrhy výnosů vlády o zřízení nových Národních parků Podyjí a Šumava a přehlášení Krkonošského národního parku.

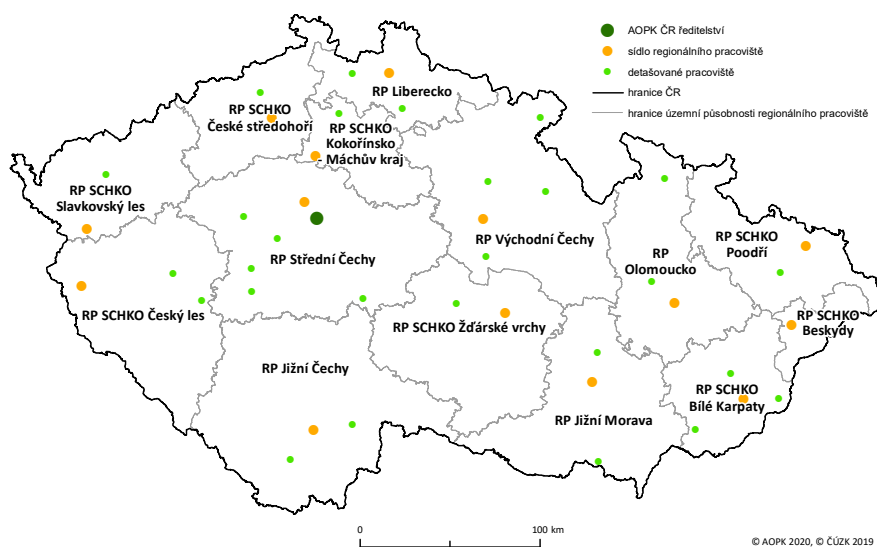
Prvním zákonem, který se nově zřízenému MŽP podařilo prosadit v České národní radě, byl zákon č. 282/1991 Sb., o České inspekci životního prostředí (ČIŽP) a její působnosti v ochraně lesa. Základem pro tento komplexní inspekční orgán pro oblast životního prostředí se staly „předlistopadové“: Česká vodohos-

podářská inspekce založená v roce 1960 a Česká technická inspekce ochrany ovzduší vzniklá v roce 1967. V oblasti ochrany přírody a krajiny ČIŽP kontroluje dodržování legislativních předpisů a dohlíží na správnost výkonu státní správy orgánů ochrany přírody. Kontroluje obchod a nakládání s ohroženými druhy živočichů, rostlin a výrobků z nich a nelegálně získané jedince a předměty odebírá.

Ve stejném roce jako ČIŽP byla založena i další důležitá státní instituce v resortu životního prostředí – Státní fond životního prostředí (SFŽP). Tento byl zřízen zákonem ČNR č. 388/1991 Sb. o Státním fondu životního prostředí České republiky s cílem podpory ekologických opatření uskutečňovaných v souladu s aktuální Státní politikou životního prostředí a zásadami ochrany životního prostředí České republiky. Příjmy SFŽP jsou tvořeny především z plateb za znečišťování nebo poškozování jednotlivých složek životního prostředí (poplatky a pokuty), odvodů za zábor zemědělského půdního fondu, odběr podzemních vod, ze splátek poskytnutých půjček a jejich úroků a z dotací ze státního rozpočtu atd. SFŽP získává prostředky rovněž z prodeje emisních povolenek. O použití finančních prostředků ze SFŽP rozhoduje ze zákona ministr životního prostředí na základě doporučení Rady SFŽP jako poradního orgánu. V oblasti ochrany přírody a krajiny SFŽP podporuje zejména realizaci opatření zlepšujících stav krajiny, zvyšování její ekologické stability, retence a akumulace vody v krajině. SFŽP také financuje výkupy pozemků ve zvláště chráněných územích ve prospěch státní ochrany přírody. Např. v posledních pěti letech byla uvolněna podpora ve prospěch Agentury ochrany přírody a krajiny České republiky (AOPK ČR) ve výši 108,8 mil Kč na výkupy

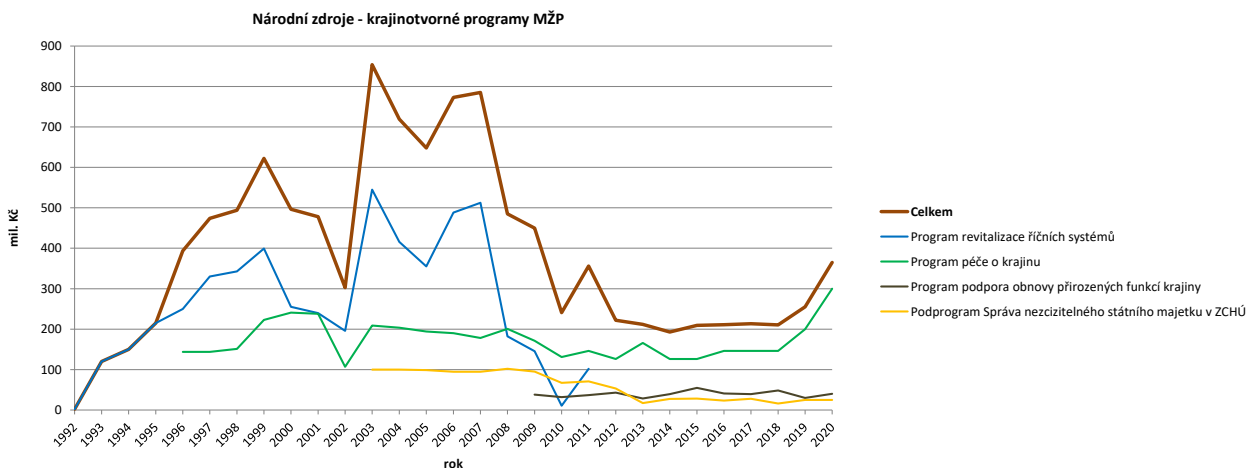
Obr. 1. Soustavu Natura 2000 na území České republiky aktuálně tvoří 1112 evropsky významných lokalit a 41 ptačích oblastí, stále však není dokončena. Mezi území s dosud nedostatečnou ochranou patří např. oblast soutoku řek Moravy a Dyje nebo Středomoravské Karpaty. Zdroj: AOPK 2020, ČÚŽK 2019

Obr. 2. Aktuální působnost regionálních pracovišť Agentury ochrany přírody a krajiny ČR po jejím ustanovení zákonem jako služebního úřadu z celostátní působnosti. Zdroj: AOPK 2020, ČÚŽK 2019

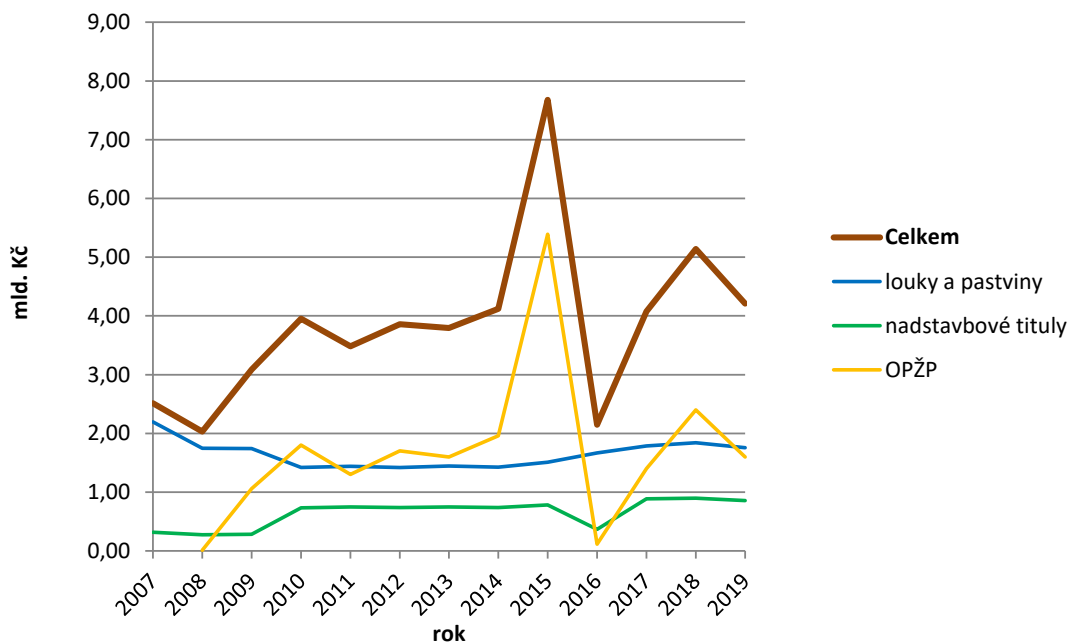
Vysvětlivky: RP – regionální pracoviště, SCHKO – správa chráněné krajinné oblasti

pozemků ve zvláště chráněných územích v její správě. Zásadní změnu ve státní ochraně přírody a krajiny přinesl nový zákon ČNR č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, který s platností od 1. června 1992 zavedl institut speciální státní správy včetně stanovení kompetencí pro správy CHKO a národních parků. Přijetí nové

Obr. 3. Vývoj financování v ochraně přírody a krajiny: národní zdroje – krajinné programy Ministerstva životního prostředí. Zdroj: AOPK ČR

**Evropské zdroje - Program rozvoje venkova (ošetřování travních porostů)
a Operační program Životní prostředí (Ochrana a péče o přírodu a krajinu)**

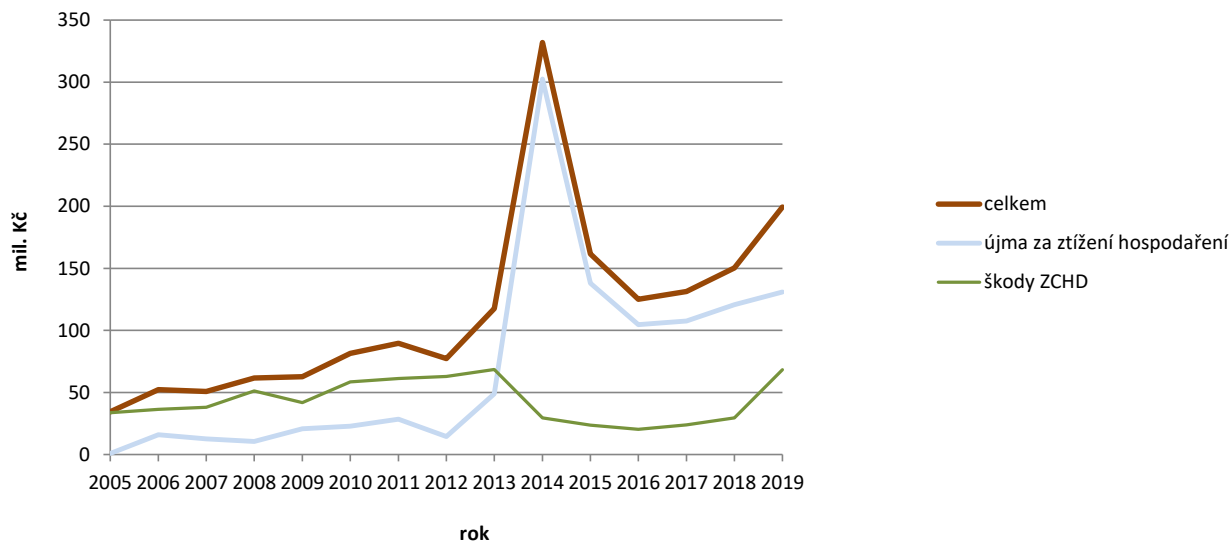

Obr. 4. Vývoj financování v ochraně přírody a krajiny: evropské zdroje – Program rozvoje venkova (ošetřování travních porostů) a Operační program Životní prostředí Zdroj: AOPK ČR, SFŽP ČR
Vysvětlivky: OPŽP – Operační program Životní prostředí

moderní právní normy v ochraně přírody a krajiny by nebylo možné bez předcházejících více jak deset let trvajících příprav. Nově přijatá Ústava České republiky o půl roku později ustanovila, že správní úřady lze zřídit pouze zákonem. I když tím dříve ustanovené správy CHKO a národních parků nezanikly, stalo se jejich ukotvení ústavně nekonformní a vyžadovalo revizi. Ta

měla nastat v „přiměřené době“. Nejprve byl v roce 1995 oddělen úsek řídicí na Českém ústavu ochrany přírody správy CHKO do nově vzniklé organizace – Správy chráněných krajinných oblastí ČR, ostatní část ústavu se stala základem pro Agenturu ochrany přírody a krajiny, která zajišťovala odbornou podporu pro výkon státní správy. Pro správy CHKO byla připravena novela zá-

Výše újmy za ztížení hospodaření a platby za škody způsobené zvláště chráněnými druhy

Obr. 5. Vývoj financování v ochraně přírody a krajiny: výše újmy za ztížení hospodaření a platby za škody způsobené zvláště chráněnými druhy (ZCHD). Zdroj: AOPK ČR

kona o ochraně přírody a krajiny, ta však ani přes dva pokusy legislativním procesem neprošla. Další snaha o nápravu legislativy v roce 2004 neprošla ve sněmovně o jeden hlas (Pelc, 2016). Tato tzv. „euronovela“ však zajistila transpozici evropských „naturových“ směrnic a mj. přesunula udělování výjimek ze zákazů v ochraně zvláště chráněných druhů z MŽP na správy CHKO a národních parků. V této souvislosti byla počínaje rokem 2004 přejmenována Správa chráněných krajinných oblastí ČR na Správu ochrany přírody (Moucha, 2004). Euronovela zákona č. 218/2004 Sb. o ochraně přírody odstartovala jeden z hlavních úkolů státní ochrany přírody v tomto tisíciletí – vytváření evropské soustavy chráněných území Natura 2000 (obr. 1). Jediným plnohodnotně zakotveným speciálním orgánem ochrany přírody zůstávala tak v tuto dobu pouze Správa Národního parku České Švýcarsko, která vznikla samostatným zákonem (č. 161/1999 Sb., kterým se vyhláší Národní park České Švýcarsko).

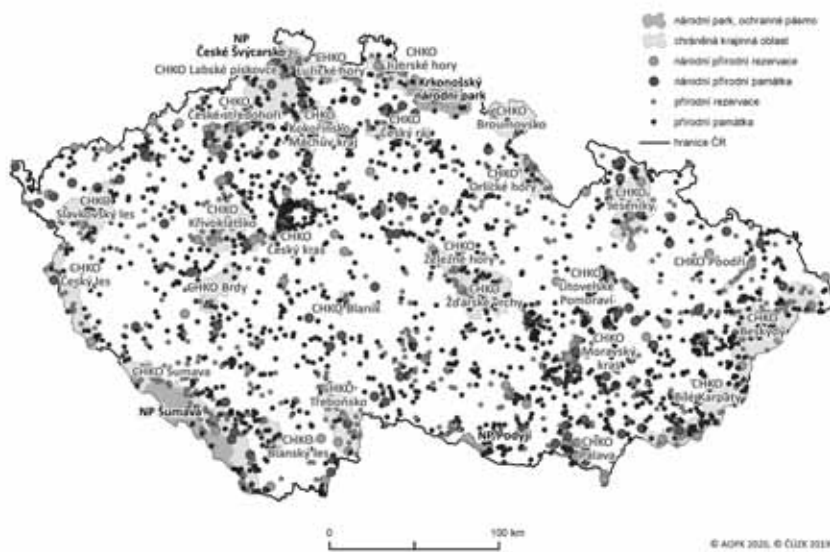
K 1. lednu 2000 byly na základě ústavního zákona č. 347/1997 Sb. o vytvoření vyšších územních samosprávných celků (kraje), které byly pověřeny významnými kompetencemi i v ochraně přírody a krajiny; mj. vykonávají na svém území státní správu v přírodních památkách a přírodních rezervacích (mimo území CHKO a národních parků). Vedle krajských úřadů jsou pověřeny výkonem státní správy podle zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny obecní úřady obcí (obec

I. stupně), které např. povolují kácení dřevin rostoucích mimo les, pověřených obcí (obec II. stupně), které např. povolují rušení cest a obcí s rozšířenou působností (obec III. stupně), které např. povolují zásahy do významných krajinných prvků či vyhláší památné stromy.

Dne 20. května 1992 vláda ČR svým usnesením č. 373 schválila první z tzv. krajinotvorných programů – Program revitalizace říčních systémů, s cílem podpory obnovy, stabilizace a péče o vodní režim krajiny. V roce 1996 byl schválen další – Program péče o krajinu. Původně společný program MŽP a Ministerstva zemědělství, posléze pouze MŽP existuje dodnes a jde bezesporu o jeden z nejefektivnějších dotačních programů pro péči o cenná území z hlediska biodiverzity a pro podporu realizace zlepšujících opatření v krajině. Po vstupu ČR do EU (1. května 2004) byly dotační nástroje pro ochranu přírody a péči o krajinu upraveny. Většinu potřeb se podařilo vtělit do strukturálních programů EU, zejména Operačního programu Životní prostředí a Programu rozvoje venkova (Dobrovský a kol., 2009).

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR

V roce 2006, v návaznosti na změny v ochraně přírody související s ustavením vyšších územně samosprávných celků (krajů) a s transpozicí evropského práva po vstupu ČR do EU, byly zahájeny kroky k ustavení speciálního orgánu státní správy v ochraně přírody a krajiny

Obr. 6. Chráněná území zaujímají v současné době (po odstranění vzájemných překryvů) 22,1 % rozlohy České republiky. Zdroj: AOPK ČR

s celostátní působností. Cílem bylo ustavit státní ochranu přírody jako instituci obsahující všechny čtyři potřebné pilíře – tedy odborné zázemí včetně monitoringu a dokumentace, kompetence k přímému výkonu státní správy a zajišťování péče včetně financování a v neposlední řadě osvětu veřejnosti. Nejprve v roce 2006 došlo rozhodnutím ministra životního prostředí ke spojení obou celostátních organizací státní ochrany přírody (Agentury ochrany přírody a krajiny a Správy ochrany přírody) do jedné organizační složky státu – Agentury ochrany přírody a krajiny České republiky. Zároveň provozování veřejně přístupných jeskyní včetně jejich výzkumu a dokumentace bylo svěřeno nově založené příspěvkové organizaci Správa jeskyní ČR. Byl tak jasně oddělen výkon státní správy od provozování návštěvnických okruhů, což bylo řešení vhodné nejen z důvodů ochrany přírody, ale zejména z důvodů provozně-ekonomických.

Ani po konstituování AOPK ČR neustalo úsilí o prosazení jejího ustavení zákonem. Bohužel v novele zákona č. 349/2009 Sb. ochrany přírody a krajiny ustavena opět nebyla, podařilo se pouze plnohodnotně přenést správu národních přírodních rezervací a přírodních památek z MŽP na AOPK ČR a jen několik dalších dílčích změn. Až v souvislosti projednáváním dvanáct let odkládaného služebního zákona č. 234/2014 Sb. O státní službě již muselo padnout rozhodnutí, jaké bude definitivní postavení speciálních orgánů státní správy v ochraně přírody. V případě správ národních parků převážily provozně-ekonomické důvody a tyto zůstaly mimo režim služebního zákona. AOPK ČR však byla nově ustavena jako služební úřad zákonem č. 250/2014 Sb. o změně

zákonů souvisejících s přijetím zákona o státní službě (obr. 2). Postavení služebního úřadu znamená dlouhodobě stabilní ukotvení a zařazení ochrany přírody na roveň ostatním orgánům státní správy.

AOPK ČR v současnosti spravuje 24 chráněných krajinných oblastí a téměř 800 národních přírodních rezervací, národních přírodních památek a dalších zvláště chráněných území. Zajišťuje druhovou ochranu, pro nejohroženější rostliny a živočichy zpracovává a koordinuje realizaci záchranných programů, programů péče a regionálních akčních plánů na území celé České republiky. AOPK ČR celostátně zajišťuje nebo se podílí na administraci národních a evropských dotačních programů, které jsou v gesci MŽP (obr. 3)

i Ministerstva zemědělství (obr. 4), i přímo realizuje praktická opatření v krajině (zlepšování druhové skladby a prostorové struktury lesů, vodního režimu, revitalizace toků, obnovu nelesní a intravilánové zeleně apod.). Mimo území národních parků zajišťuje celostátně administraci a vyplácení újem za ztížení zemědělského a lesního hospodaření (obr. 5). Vytváří oborové metodiky a standardy a je zapsána jako znalecký ústav v oboru ochrana přírody a krajiny a ekonomika. Sleduje stav biodiverzity a krajiny na území celé České republiky, spolupracuje při tom s akademickými pracovišti a účastní se výzkumu. Působí jako vědecký orgán CITES. Výsledky sledování a výzkumu interpretuje, využívá je v praktické ochraně přírody a krajiny a k odborné podpoře MŽP a ostatních orgánů veřejné správy. AOPK ČR vydává vlastní odborná periodika a publikace, vydává celostátní červené seznamy druhů a biotopů, provozuje Ústřední seznam ochrany přírody a celostátní Informační systém ochrany přírody, kde veškerá data poskytuje zdarma nejen veřejné správě, ale všem zájemcům. AOPK ČR interpretuje přírodní hodnoty, v terénu organizuje programy pro veřejnost a zřizuje naučné stezky, pozorovatelný, informační a návštěvnická střediska – Domy přírody. Provozuje také veřejnou přírodovědnou knihovnu s více než 20 000 svazky. Na mnoha projektech spolupracuje se zahraničními a mezinárodními organizacemi.

* * *

V roce 2017 se podařilo projednat tzv. „parkovou“ novelu zákona č. 123/2017 Sb. o ochraně přírody a kra-

jiny a vyhlásit všechny čtyři národní parky zákonem. Společně s uzákoněním AOPK ČR tak bylo završeno vytrvalé úsilí mnoha profesionálních i dobrovolných ochranářů a přírodovědců o dlouhodobě stabilizované institucionální zabezpečení ochrany přírody v České republice.

Samozřejmě, že výzvy pro státní ochranu přírody a krajiny tím nekončí, ale spíše začínají. V roce 2020 byl schválen vládou ČR nový Státní program ochrany přírody a krajiny, zpracovaný MŽP ve spolupráci s AOPK ČR, který definuje úkoly pro státní ochranu přírody na příštích pět let. K nevýznamnějším patří pokračování v úsilí o posílení retenčních schopností krajiny a zlepšení druhové, věkové a prostorové skladby lesů (v reakci na aktuální rozvrat produkčních lesů vlivem biotických činitelů a dopady klimatické změny), dokončení z většiny vytvořené soustavy chráněných území (obr. 6), které v současné době po odstranění vzájemných překryvů zaujímají 22,1 % rozlohy České republiky, vyhlášením ochrany několika evropsky významných území (např. oblasti soutoku Moravy a Dyje), ochrana ohrožených druhů organismů a biotopů, zvyšování povědomí veřejnosti o potřebě chránit přírodu a krajinu a udržovat a zlepšovat poskytovanou úroveň ekosystémových služeb. V roce 2020 vláda ČR také schválila a předložila k projednání v Parlamentu ČR zatím poslední novelu zákona o ochraně přírody a krajiny, tzv. „invazní“ obsahující zejména transpozici evropského práva v oblasti regulace invazních druhů organismů. Aktuálně státní ochrana přírody realizuje několik zásadních projektů, které by měly úkoly nového státního programu i zajištění výkonu státní správy dle projednávané novely zákona pomoci naplňovat. Mezi ty z celostátním dopadem patří nový Informační systém ochrany přírody a integrovaný projekt LIFE+ zaměřený na mapování ekosystémových služeb, nastavení systematické spolupráce s hospodáři v chráněných územích, elektronizaci plánů péče o chráněná území a přechod na adaptivní managementový cyklus při jejich správě.

Literatura

- Anonymus: Zprávy osobní. Zprávy památkové péče, 1941, 5, 4, s. 64.
 Čeřovský, J.: K pětasedmdesátinám Jaroslava Veselého. Památky a příroda, 1981, 6, 5, s. 313.
 Čeřovský, J.: Vývoj hnutí dobrovolných konzervátorů, zpravodajů a strážců přírody na území České republiky. Veronica (Brno), 2004, 18, 16. zvláštní vydání, s. 22 – 26.
 Čeřovský, J.: Jak jsme zachraňovali svět, aneb půl století ve službách mezinárodní ochrany přírody. Praha: Academia, 2014, 560 s.
 Čeřovský, J., Veselý, J.: Dvacet pět let časopisu československé státní ochrany přírody. Ochrana přírody, 1970, 25, 2, s. 25 – 30.
 Dobrovský, P., Pešout, P., Vokasová, L.: Budoucnost dotačních programů. Ochrana přírody, 2009, 64, 2, s. 7 – 10.
 Friedl, K., Damohorský, M.: Podstatná novelizace zákona č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody. Památky a příroda, 1987, 12, 2, s. 97 – 99.
 Klika, J.: Chráníte naši přírodu? Praha: Česká grafická unie, a. s.,

- 1946, 140 s.
 Kučera, B.: RNDr. František Skřivánek – 60 let. Ochrana přírody, 1994, 49, 2, s. 59 – 61.
 Maximovič, R.: Ochrana přírody. Brno: Nákladem vlastním, 1934, 78 s.
 Maximovič, R.: Ochrana přírody v Německu. Zprávy památkové péče, 1939a, 3, 2 – 3, s. 21 – 24.
 Maximovič, R.: Ochrana přírody v Říši. Zprávy památkové péče, 1939b, 3, 4 – 5, s. 55 – 64.
 Maximovič, R.: Ochrana přírody v Říši. Zprávy památkové péče, 1939c, 3, 6 – 7, s. 83 – 95.
 Moucha, P.: Správa ochrany přírody nahradila Správu chráněných krajinných oblastí ČR. Ochrana přírody, 2004, 59, 6, s. 191 – 192.
 Pelc, F.: Institucionální zajištění ochrany přírody a krajiny v České republice. Životné prostredie, 2016, 50, 4, s. 213 – 216.
 Pešout, P.: „Znovuoobjevená“ spolupráce při ochraně přírody a památek. Ochrana přírody, 2011, 66, 4, s. 7 – 9.
 Pešout, P.: Dvacet let obnoveného časopisu Ochrana přírody. Ochrana přírody, 2012, 67, 6, s. 22 – 24.
 Pešout, P.: Silvestrovský výnos – 80 let od vydání. Ochrana přírody, 2013, 68, 6, s. 8 – 11.
 Pešout, P.: 150 let od narození Luboše Jeřábka – předkladatele prvního návrhu soustavy chráněných území. Ochrana přírody, 2014a, 69, 5, s. 44 – 45.
 Pešout, P.: „Soukromé rezervace“ v České republice. Ochrana přírody, 2014b, 69, 2, s. 19 – 22.
 Pešout, P.: Šedesátiletá historie organizace státní ochrany přírody v České republice. Ochrana přírody, 2019, 74, 1, s. 35 – 41.
 Petříček, V.: Vzpomínka na RNDr. Ing. Zdeňka Vulterina, CSc. (1916 – 1990). Ochrana přírody, 2017, 73, 1, kulér.
 Procházka, J. S.: Ochranné oblasti přírodní. Praha: F. Topič, 1917, 72 s.
 Procházka, J. S.: Ochrana přírody a přírodních památek. II. díl. Praha: Český čtenář v Praze, 1926, 264 s.
 Ptáček, L.: Okrašlovací hnutí a Svaz okrašlovací a ochranný. In: Ptáček, L. (ed.): Sborník materiálů konference Dobrovolná ochrana přírody v ČR. Praha: ČSOP, 2004, s. 10 – 21.
 Skřivánek, F.: K šedesátinám RNDr. Jana Třísky. Památky a příroda, 1982a, 7, 10, s. 611.
 Skřivánek, F.: RNDr. Ing. Zdeněk Vulterin, CSc. Památky a příroda, 1982b, 7, 1, s. 58.
 Skřivánek, F.: K dvacetipětiletému jubileu SÚPPOP na poli ochrany přírody. Památky a příroda 1983, 8, 8, s. 481–488.
 Skřivánek, F.: RNDr. Jan Tříška opustil naše řady. Památky a příroda, 1986, 11, 5, s. 315.
 Stejskal, V.: Stodvacet let od narození Rudolfa Maximoviče, zakladatele moderní ochrany přírody v Československu. Ochrana přírody, 2006, 61, 6, s. 170 – 172.
 Stockmann, V.: Dejiny ochrany přírody na Slovensku. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody SR, 2013, 792 s.
 Trpák, P.: Tři roky výzkumu a realizace druhové ochrany v ČSR. Ochrana přírody, 1989, 44, 4, s. 230 – 236.
 Tříška, J.: RNDr. Jaroslav Veselý 5. 4. 1906 – 28. 8. 1985. Preslia, 1986, 58, 2, s. 173 – 183.
 Veselý, J.: Příroda Československa, její vývoj a ochrana. Praha: Orbis, 1954, 137 s.

Ing. Pavel Pešout, pavel.pesout@nature.cz
 Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Kaplanova
 1931/1, 148 00 Praha 11, Česká republika